

El Berguedà. Camí als Pirineus, camí a la llibertat

La frontera pirinenca d'Espanya amb França i Andorra ha esdevingut, secularment, camí de pas entre aquests estats. Els veïns d'una i altra part de la serralada han mantingut una estreta relació tot i els inconvenients burocràtics, la manca de comunicacions transversals o el control policíac exercit sobre aquest territori. Allarg de la història s'han bastit permanents lligams transfronterers generats a partir de raons econòmiques, comercials o culturals.

Els desplaçaments per treballar de manera estacional a un o a altre país, l'assistència a fires, a festes majors, i fins i tot les relacions de parentesc entre veïns d'un o altre estat han permès mantenir aquests contactes en base a viatges que durant dècades s'han efectuat a peu, a través de camins transfronterers. D'una manera més intensa, la pràctica d'activitats com el contraban han possibilitat crear un mode de vida al voltant dels Pirineus per complementar, en molts casos, l'activitat econòmica de les famílies i sobreviure en èpoques de penúria.

La comarca del Berguedà, situada estratègicament al Prepirineu i territori de pas de les rutes que conduïen tant al Principat d'Andorra com a França, ha tingut, en conseqüència, una especial significació en tot allò que fa referència als moviments i les activitats generades al voltant de la frontera pirinenca.

Els Pirineus esdevingueren un espai de fugida durant les èpoques d'enfrontaments bèl·lics, els darrers la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial (1936-1945), facilitant l'evasió des d'Espanya a França i

a l'inrevés. Cal distingir doncs un concepte de frontera entès com a lloc de refugi, com una línia que separa de la mort. Passar a l'altre costat, creuar els Pirineus, significava restar sa i estalvi. Arribar a l'altra banda permetia desempallegar-se de la persecució, de la detenció, del sofriment i d'una més que probable mort.

Durant la Guerra Civil espanyola els Pirineus possibilitaren l'evasió de milers de persones que volien fugir dels seus efectes i conseqüències. En una primera fase religiosos, gents de dretes i nois en edat de lleva que s'escapaven dels territoris controlats per la República per tal d'anar a l'Espanya franquista o simplement per refugiar-se en un país europeu.

Les necessitats d'evacuar als que volien fugir tot just esclatar la Guerra Civil faran que, des del mateix juliol de 1936, s'estructuraran les primeres xarxes d'evasió on col·laboraren de manera directa persones que residien als pobles propers al Principat d'Andorra o a França mentre que d'altres ho feien des de les capitals on grups de quintacolumnistes organitzaran el pas de documentació i persones a la zona rebel. Els serveis d'informació franquistes que actuaven tant a l'interior d'Espanya com en el sud de França també s'ocuparen d'aquest tema. El Servicio de Información Militar (SIM) i el Servicio de Información de la Frontera del Norte de España (SIFNE), fusionats l'any 1938 sota la denominació de Servicio de Información y Policía Militar (SIPM), organitzaran les cadenes de correu i evasió més importants que comptaran amb nombrosos agents especialment al voltant de la frontera.

Bona part d'aquestes rutes es dirigien a les comarques de Girona per creuar els Pirineus per l'Alt Empordà a través dels nombrosos passos de muntanya al voltant de pobles com Sant Llorenç de Cerdans, Espolla, Rabós, Garriguella, Maçanet de Cabrenys, etc. La bona comunicació amb Barcelona i la facilitat de creuar aquests passos atesa la seva moderada alçada, en relació als colls de muntanya de la Cerdanya o el Pirineu de Lleida, farà que fos la ruta més transitada. Altres itineraris anaven a Manresa i d'allí a l'Alt Urgell passant per Solsona per acabar finalment a Andorra, sigui a través de la Seu d'Urgell o a peu des de la Serra del Cadí.

Segons descriu l'historiador Ferran Sánchez Agustí nombroses evasions des del Berguedà cap Andorra i França s'organitzaren a la fonda Cerdanya de la Pobla de Lillet o a cal Rotllan de Brocà i a

la fonda de ca la Bòrnia de Cercs. El mateix autor ha recollit el nom de diversos guies que actuaren a la comarca com el Gravat de Gironella i Miquel Plana Casals, veí de cal Blanc de Vilacireres de Gósol mort al 1937 després d'un enfrontament amb una patrulla de carrabiners a Alàs (Alt Urgell). La tasca de passador, a part de requerir molts coneixements de la ruta i resistència física era certament arriscada. El cas de Plana no fou l'únic. Alguns guies van morir després de conduir gent a Andorra o en represàlia per dedicar-se al pas de persones. Altres van patir accidents tant a la muntanya com en encontres armats amb la policia com és el cas de Joan Guitart Terrés, nascut a Berga l'any 1904².

Sant Llorenç de Morunys fou un dels punts neuràlgics del pas cap Andorra. Els grups sortien al capvespre per arribar a Andorra

Andorra la vella, anys quaranta del s. XX

l'endemà de bon matí. Acostumaven a anar fins l'estació d'Olvan (Berguedà) en el Carrilet i d'allí empenien el camí cap a la vall d'Ora procurant evitar els pobles importants com Avià o Berga. Calia també, evitar els controls

dels milicians que vigilaven tots els itineraris d'accés al Principat d'Andorra. Descansaven a les masies Bella, els Ollesos o les Barraques, seguidament pujaven pel coll de Port cap al molí de Fòrnols, la Vansa, coll de Creus, la Bastida d'Hortons, creuant el riu Segre pel lloc més adient segons el cabal d'aigua. El punt d'arribada a Andorra era Sant Julià de Loira. Els grups eren integrats preferentment per religiosos que fugien de la persecució a que foren sotmesos especialment els

rant aquests anys, l'escenari d'un constant pas de persones que, des de França o Andorra, arribaven a territori espanyol fugint de la barbàrie nazi o per combatre, des d'Anglaterra o el nord d'Àfrica, al costat dels aliats. Tal com havia succeït durant altres conflictes bèl·lics, els més recents la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil espanyola, els Pirineus tornaren a esdevenir territori de refugi per a milers de persones.

Hom calcula que foren uns 80.000 els refugiats que traves-

litats d'abandonar Europa per via marítima feu que fos la destinació de la majoria d'evadits.

Com havia succeït durant la Guerra Civil, s'organitzaren xarxes d'evasió per tal de conduir als refugiats des de qualsevol punt d'Europa fins als Pirineus i fins i tot creuar la Península Ibèrica. Els serveis secrets britànics i nord-americans esmerçaran molts esforços i recursos econòmics per bastir aquestes fileres que havien de permetre a milers i milers de persones abandonar

per la Guàrdia Civil a finals de 1941. En formaven part un grup de contrabandistes del Berguedà. Entre ells, Joan Checa Orriol (conegut com "Juan de París"), Joan Vilalta Orriols que acollia a refugiats estrangers a la seva casa de Castellar de n'Hug on dormien i menjaven i l'endemà partien en cotxe cap a Barcelona, Joan Espinet Prat, Salvador Orriols Maurell (conegut com "Galipota") que no arriba a ser detingut al tenir 80 anys, Pere Rusiñol Clotet a qui s'acusa de realitzar tasques de guia i que morí a la presó Model de Barcelona el 9 de maig de 1944 i Joan Sabater Roig. Paral·lelament, al mes de gener del mateix 1942 es detingué a diversos veïns de Castellar de n'Hug, tots relacionats amb afers de contraban i que acabaren sent acusats de formar part d'una xarxa dedicada al pas de persones: Joan Alborn Obiols ("Torn"), Josep Alsina Puig ("Vicenç"), Isidre Vilalta Rosiñol ("Feliu"), Josep Vilalta Orriols ("Parrot") i Germán Martínez Mora, aquest darrer veí de la Pobla de Lillet. La comarca del Berguedà fou un territori que aportà a molts dels guies que actuaren aquests anys atès que a pobles com Saldes, Gisclareny, Cercs, Castellar de n'Hug o Guardiola de Berguedà l'ofici de contrabandista era força arrelat.

Un informe dels serveis d'espionatge espanyols datat al 1940 ja advertia que a través d'Osséja (Cerdanya) arribaven a Espanya aviadors francesos, belgues i holandesos. De manera directa s'esmenta que actuaven com a guies d'aquesta xarxa diverses persones de Castellar de n'Hug i Gisclareny que vivien refugiades a França. La ruta utilitzada sembla que discorria per la collada de Toses fins a Castellar de n'Hug o la Pobla de Lillet i d'allí a Berga i després a Barcelona. En ocasions, prenién una ruta alternativa fins a Ripoll i d'allí, amb un taxi, arribaven a la ciutat comtal. L'elecció de la collada de Toses no és casual atès que, segons es denuncia, la ruta que va des de la collada a Barcelona, passant per Berga, no té control policíac al tractar-se d'un itinerari poc concorregut. Els guies cobraven unes 2.000 pessetes per cada aviador que duïen al consolat britànic. Allí

Cartell Servicio de Información y Policía Militar (SIPM) (ARXIU ARB)

Casa de la Vall (ARXIU ARB)

primers mesos després de l'esclat de la guerra i professionals lliberals com advocats, enginyers i industrials.

A partir de l'abril de 1938, coincidint amb l'arribada a Catalunya del front de guerra i la seva progressiva ocupació per part de l'exèrcit franquista, fugiran a França centenars de republicans per temor a la repressió i com a preludi del gran exili de principis de 1939. En total hom calcula que foren mig milió de persones les que partiren cap a l'exili en aquest moment. Els itineraris no variaran esdevenint camins de fugida els mateixos que fins aleshores havien permès escapar-se als que s'evadien de la Catalunya republicana.

L'1 d'abril de 1939 acaba oficialment la Guerra Civil espanyola. Havien passat pocs mesos quan, el primer de setembre del mateix any, després de que Hitler envaís Polònia, esclata la Segona Guerra Mundial, un conflicte armat entre les potències de l'eix (Alemanya, Itàlia i Japó) i els aliats (Anglaterra, França, la Unió Soviètica i a partir de 1941, els Estats Units). Les muntanyes pirinenques esdevingueren, du-

saren la Península Ibèrica durant la guerra mundial. El grup majoritari el formaven els francesos que, moguts pel seu patriotisme i la resistència als nazis, volien incorporar-se a l'exèrcit que els generals Giraud i De Gaulle organitzaven al nord d'Àfrica i fugir del Servei de Treball Obligatori que a partir de la primavera de 1943 enviava a treballar a Alemanya als nois en edat militar. En segon lloc trobem als refugiats jueus de moltes nacionalitats que fugien, per supervivència, de la persecució que els nazis havien engegat contra ells, en molts casos des del 1933 però especialment a partir del 1939. Per la majoria dels que no aconseguen fugir la destinació més probable fou el camp d'extermini. Finalment, el tercer gran grup l'integren els aviadors aliats que després de ser abatuts en el front de guerra perseguïen retornar a Anglaterra per reincorporar-se als combats³.

Espanya i Suïssa atès el seu status com a països neutrals en la guerra esdevenien els únics territoris on dirigir-se per a tots aquells que pretenien fugir de l'Europa ocupada. La situació estratègica d'Espanya i les possibi-

litats de la zona en guerra. A Catalunya hi col·laboraran persones de tot tipus, moltes vinculades a partits polítics i a organitzacions sindicals (CNT, PSUC, Estat Català, POUM, Front Nacional de Catalunya, etc) contraris al franquisme que veïen amb la victòria aliada a la guerra una probable caiguda del règim franquista. Altres, ho faran per motius econòmics atesos els importants guanys que generava aquesta activitat. També les raons humanitàries i la voluntat d'ajudar a persones que es trobaven en una situació límit motivà la col·laboració de veïns residents a banda i banda dels Pirineus.

Entre aquests, a més de contrabandistes habituals, fins i tot s'ha descobert la participació de persones de provada lleialtat al règim franquista com el cas del tinent d'alcalde de Bagà, Luis Porcar, agent núm. 504 al servei del consolat britànic de Barcelona i que acollia a casa seva a grups d'evadits que hi menjaven i descansaven després de llargues jornades de caminar, just abans de dirigir-se a Barcelona. La xarxa era capitanejada per Valerià Pintó, nascut a Cubells (la Noguera) l'any 1888 i fou desmantellada

Cartell Guerra Civil (ARXIU ARB)

Coll de la Creueta, Castellar de N'Hug (ARXIU ARB)

se'ls facilitava nova documentació per dirigir-se a la frontera hispano-portuguesa i embarcar des de Portugal cap a Anglaterra.

Altres fileres també utilitzaven els passos de la Cerdanya arribant a Puigcerdà des d'Osseja. Al 1942, l'ambaixada alemanya a Madrid denuncia el pas a través d'aquest itinerari i que els evadits anaven de Puigcerdà a Berga i a Guardiola i des d'allí en ferrocarril fins a Barcelona. A Berga es tenia sospites que el religiós Francesc Maria Piquer Pellicer, de l'Ordre Menor de Sant Francesc, es dedicava a ajudar als evadits. Durant els primers anys de la guerra mundial les denúncies per part de l'ambaixada alemanya davant del govern espanyol eren constants amb l'objectiu de que s'impermeabilitzés al màxim els Pirineus per evitar l'entrada de nois en edat militar que un cop al nord d'Àfrica o Anglaterra engrossien les files de l'exèrcit aliat. Els agents de la Gestapo destacats a la frontera havien establert una estreta col·laboració amb els serveis de vigilància espanyols per la qual cosa estaven al corrent de la situació als Pirineus i de qui passava i per on ho feia.

El Principat d'Andorra jugà un paper determinant en el funcionament de les xarxes d'evasió. Els serveis secrets aliats reclutaren en aquest petit estat pirinenc a persones preparades per desafiar tots els perills que comportava la tasca

de guia. Persones disposades, sigui per ideals o sigui per diners, a enfrontar-se a les dificultats de creuar els Pirineus travessant llargs i difícils colls de muntanya, a resistir les inclemències meteorològiques, o la vigilància de la Gestapo o la Guàrdia Civil. A més es tractava de persones experimentades, doncs alguns ja havien treballat de guia durant la Guerra Civil espanyola i altres portaven mesos dedicant-se al contraban.

Alguns exiliats que treballaven a Andorra compaginant petites ocupacions al camp o a les fàbri-

part refugiats procedents de Josa del Cadí com Florentino Parra-mon o Modest Campmajó. De la Massana duïen als evadits a Sant Julià de Lòria per iniciar la ruta fins Barcelona. Un recorregut que podia durar entre 7 o 8 dies, caminant sempre de nit per no ser vistos, i descansant durant el dia. La ruta transitava per la serra del Cadí després de creuar el riu Segre pel Pont d'Arsèguel. Un cop a Josa continuaven fins l'Espà (Berguedà) per anar a la Corriu (Solsonès) i a la masia de Cor-de-Roure (Berguedà) on

ques de tabac amb el contraban aviat substituiran alguna d'aquestes activitats pel pas de refugiats a la Península Ibèrica. Es el cas, per exemple, de Lluís Solà (Santa Eulàlia de Lluçà, 1913) que arribà a Andorra a l'hivern de 1939-1940 després de fugir d'Espanya abans de que fos destinat al servei militar. Amb el contraban guanyava 500 pessetes per baixar 35 kg de tabac a Berga i de retorn a Andorra pujava llana. Entre 1940 i 1944 es dedicà a passar refugiats de la Segona Guerra Mundial, especialment polonesos als que duïa fins a Josa del Cadí des d'allí altres guies els duïen fins al consolat britànic de Barcelona. Per cada refugiat que duïa cobrava 1.000 pessetes.

Un dels personatges clau en l'organització d'aquestes fileres a Andorra fou Francesc Viadiu Vendrell (Solsona, 1900 - Sant Llorenç de Morunys, 1992). Antic alcalde de Solsona i Diputat al Parlament de Catalunya durant la Segona República s'havia exiliat a Andorra on començà a col·laborar amb els serveis d'espionatge britànics. Al Principat funcionaren diversos grups. Un d'aquest tenia la seva base a l'Hotel Palanques de la Massana i en formaven

descansaven durant tot el dia. Finalment empenien el camí cap a Sallent (Bages) i després de travessar les muntanyes de Sant Llorenç del Munt arribaven a Sabadell des d'on es dirigien a Barcelona en ferrocarril. La destinació era el Consolat Britànic, a la plaça Urquinaona⁴.

Eren rutes secularment utilitzades per contrabandistes on es trobaven masies que allotjaven a les expedicions i on els guies obtenien informació sobre la vigilància que efectuava la Guàrdia Civil per la zona la qual cosa els orientava a l'hora d'escollir el camí que els portés a la propera destinació.

Altres rutes anaven del Cadí fins a Gósol i Saldes on alguns cops s'utilitzava com a mitjà de transport un camió que transportava carbó fins a Guardiola de Berguedà. Cal Brau a Guardiola esdevenia un altre lloc central de l'actuació d'alguna de les xarxes que provenien d'Andorra. Allí dormien i menjaven abans d'anar a Manresa o Sabadell que acostumaven a ser les ciutats de destinació abans d'efectuar el desplaçament a Barcelona.

Els anys compresos entre la Guerra Civil espanyola i la Segona

Guerra Mundial foren especialment convulsos als Pirineus i a les comarques veïnes. La Guerra Civil espanyola, la dura postguerra, la Segona Guerra Mundial i l'intent del maquis antifranquista d'enderrocar al règim de Franco comportaren que entre 1936 i 1945, guies, evadits i contrabandistes fessin d'aquestes contrades el seu hàbitat natural desafiant les temperatures extremes, les nevades de l'hivern, el relleu accidentat i l'estricta vigilància a banda i banda de la frontera.

Notes

- (1) L'expressió «Quinta Columna» fa referència a un grup organitzat que en un país en guerra actua clandestinament en favor de l'enemic. El seu origen s'atribueix a unes declaracions del general Mola l'any 1936 on manifestà que comptava amb cinc columnes per conquerir Madrid. N'enumerà quatre i manifestà que la cinquena ja estava l'interior de la ciutat. Els integrants d'aquests grup passaren a ser coneguts com "quintacolumnistes".
- (2) Ferran Sánchez Agustí, *Espías, Contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos*, Editorial Milenio, 2003.
- (3) Per saber-ne més sobre les evasions a través dels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial vegeu: Josep Calvet, *Les muntanyes de la Llibertat, L'Avenç*, 2008.
- (4) Sobre les xarxes d'evasió que operaven al Principat d'Andorra vegeu: Josep Calvet – Annie Rieu – Noemí Riudor, *Xarxes d'informació i d'evasió al Pallars, l'Alt Urgell i Andorra durant la Segona Guerra Mundial*, Garsineu Edicions, 2012.

Josep Calvet
Historiador